

ILM-FAN TARAQQIYOTI INNOVATSION IQTISODIYOT ASOSI SIFATIDA

Ziyodulla Ulmas o'g'li Usmonov

Qashqadaryo viloyati, Kasbi tuman XTBga qarashli 14-maktab iqtisod va matematika fani o'qituvchisi, *Begzod Erkinovich Mamarahimov - TDIU fundamental iqtisodiyot kafedrasida dotsenti taqrizi asosida*

E-mail: ziyodollousmonov743@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola yangi O'zbekistonda innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiy taraqqiyotga erishish uchun ilm-fan va texnologik tomondan rivojlanish dolzarb masala sifatida muhokama qilingan. O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi yo'nalishlarda tadrijiy islohotlar olib borilishi lozimdir:

- Ilmiy tadqiqotlarni bevosita va bilvosita rag'batlantirish;
- Ilmiy infratuzilmani yuksak darajada takomillashtirish;
- Ilm-fan sohasida ish olib boruvchi kichik va o'rta tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- Ilmiy, injener va texnik kadrlarni ijtimoiy himoya qilish, ilmiy xodimning statusi va obro'sini oshirish.

Shu va boshqa islohotlar natijasida ilm-fan taraqqiy etadi, bu esa o'z navbatida innovatsion iqtisodiyotga asos soladi.

Kalit so'zlar: Ilm-fan taraqqiyoti, ilmiy infratuzulma, innovatsion iqtisodiyot, davlat byudjeti, davlat granti, ilmiy tadqiqot va konstruktorlik ishlar, ilmiy xodim statusi, injener va texnik kadrlar, ta'lim tizimi, iqtisodiy omil, iqtisodiy tizim.

ABSTRACT

This article discusses the development of science and technology as an urgent issue in achieving economic development based on innovations in the new Uzbekistan. Based on the conducted analysis, it is essential to carry out gradual reforms in the following directions:

- Direct and indirect stimulation of scientific researches;
- Improvement of the scientific infrastructure at a high level;
- Supporting small and medium-sized enterprises operating in the field of science;
- Social protection of scientific, engineering and technical personnel, increasing the status and reputation of a scientific specialist.

As a result of these and other reforms, science will progress, which in turn will lay the foundation for an innovative economy.

Keywords: Science progress, scientific infrastructure, innovative economy, state budget, state grant, scientific research and development works, status of a scientific specialist, engineering and technical personnel, education system, economic factor, economic system.

KIRISH

Fanning rivojlantirishni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlardan tashqarida amalga oshirish mumkin emas. Uning maqsadi va vazifalari shu munosabatlarning o'ziga xosligi bilan belgilanadi, ya'ni fan sohasidagi siyosat davlat siyosatining ajralmas bir bo'lagi, asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Yurtimizning ilm-fan sohasidagi siyosatining dastlabki asosiy prinsiplarining shakllanishi mustaqillikning dastlabki yillariga to'g'ri keldi. Bu davrda amalga oshirilayotgan siyosatda davlat mavqeini oshirish prinsipining ustunligi yaqqol namoyon bo'ldi. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarda amalga oshirilayotgan tub islohotlar ilm-sohasidagi siyosatning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqishni taqazo etdi va etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Innovatsion iqtisod tushunchasiga yondashuvlar turlicha, shu sababli innovatsiya yoki innovatsion faoliyatga turlicha ta'riflar berilib kelinmoqda. Masalan, bir ta'rifda, innovatsiya – texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar hisoblanadi. Shuningdek, boshqa ma'noda innovatsiya – ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanilish, deb ko'rsatiladi.[1]

Innovatsion ingliz tilidagi “innovation” so'zidan olingan bo'lib, yangilik va yangilik kiritish degan ma'noni beradi. Bu yangilik zamirida yangi tartibni, yangi odatni, yangi uslubni tushunish lozim,[2] degan fikrlar ham bor.

Taniqli iqtisodchi olim N.To'xliev innovatsiya tushunchasini globallashtirish jarayonlari va milliy iqtisodiyot amal qilishi xususiyatlari bilan bog'lab tushuntiradi. Olimning fikricha, “innovatsiya – globallashtirish jarayonida milliy iqtisodiyotlarning rivojlanish strategiyasini shakllantirishda yangi zamonaviy omil hisoblanadi. Innovatsiya ilmiy-texnik, texnologik va ijodiy faoliyatning pirovard natijasi bo'lib, yangi yoki takomillashgan mahsulot ko'rinishini ifodalaydi. Shuningdek, u amaliy faoliyatda foydalaniladigan yangi yoki takomillashgan texnologik jarayonni bildiradi. Innovatsiyaning ilmiy tadqiqot va an'anaviy ishlab chiqarishdan farqi shundan iboratki, u avvalo, ilmiy-texnika yangiligidir, amaliyotda qo'llana bilishi kerak, ya'ni sanoat, qishloq xo'jaligi, ta'lim, tibbiyot va boshqa sohalarda foydalanilishi lozim.[3]

Mahkama, vazirlik va korxonalarining ilmiy tadqiqotlar uchun ajratgan moliyaviy resurslari o'ta cheklangan bo'lib, umumiy hajmda respublika byudjetining 1-2 foizidan oshmagan.

Aksincha, bu davrda Yaponiya konstitutsiyasiga muvofiq “Harbiy maqsadlar uchun sarflanadigan davlat byudjeti xarajatlari mamlakat YaIMning 1%dan oshiq bo‘lishi mumkin emas”[4]ligi aytib o‘tilgan. Ilm-fan taraqqiyoti uchun davlat quyidagi bevosita chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim.

- ilmiy jamolar imkoniyatiga mos buyurtma, shartnoma, kontrakt va dasturlarni topshirish;
- davlat byudjetidan dotatsiya ajratish;
- kredit imtiyozlarini berish, innovatsiya banklari orqali to‘la yoki qisman qaytarilmaydigan qarzlarni berish;
- turli grantlar, kafolatlar berish, ilmiy tadqiqotlar uchun mo‘ljallangan moliyalarning 50 foizinigina qoplash va boshqalar.

Bilvosita rag‘batlantirishning maqsadi yangiliklarni keng ko‘lamli o‘zlashtirishga qaratilgan. Odatda, bunday rag‘batlantirishga asoslangan tadqiqotlar davlatning maqsadli dasturlari bilan bog‘langan hamda fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy qilish, mahsulot assortimentini yangilashga, fan talab tarmoqlarning raqobatdoshlik darajasini oshirishga qaratiladi.

Bilvosita rag‘batlantirishga uning quyidagi shakllari kiradi:

- soliqlarni tartibga solish, ya’ni ilmiy tadqiqotlarga sarf qilinayotgan kapital mablag‘larga amortizatsiya va soliq imtiyozlarining qo‘llanishi;
 - ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish, fundamental va amaliy izlanishlarni bir-biriga mosligini ta’minlash. Ilmiy salohiyat imkoniyati mavjud institut va universitetlarning kadrlar bilan ta’minlanishi hamda moddiy resurslarni shakllantirishga shart-sharoit yaratish;
 - iqtisodiy regionlarda, viloyatlarda ham muayyan darajadagi ilmiy ishlarni olib borishni tashkil qilish; mahalliy byudjetdan moliya resurslarini ajratish va boshqalar.
- Bu ikki rag‘batlantirishning bevosita usuli bugungi kunda ustuvor bo‘lishi, uni hukumatning keng qo‘llashi maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda bevosita rag‘batlantirish usulining keng qo‘llanishi va mablag‘larning kichik va o‘rta tadbirkorlik shakllariga, ilmiy-amaliy assotsatsiyalarga ajratilishi ilmiy tadqiqotlar ko‘lami va samarasini oshirishga sabab bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlar borasida respublika hukumati oldida turgan muhim vazifa – ilm-fan sohasida ish olib boruvchi kichik va o‘rta tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashdir. Ilmiy tadqiqotlar sohasidagi kichik va o‘rta tadbirkorlik respublika iqtisodiyotida muhim o‘rin tutishi lozim. Ishlab chiqarish tizimini bozor kon’yukturasi asosida zudlik bilan qayta ko‘rib chiqish lozim. Chunki yuqori malakali xodimlar bilan ta’minlangan va boshqa xususiyatga ega bo‘lgan kichik va o‘rta korxonalar katta kompaniyalardan yangiliklarni tez sur’atlarda joriy qilish bilan

farqlanadi. Shu bilan birga, ularda yetarli darajada rivojlangan ilmiy ishlab chiqarish imkoniyatlarining cheklanganligi, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun zarur moliyaviy resurslarning yetishmasligi ularning zaifligidan dalolat beradi. Bunday kichik va oʻrta korxonalarining raqobat kurashiga dosh bera olmasligi aniqdir. Demak, bunday ilmiy tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlash, ularni yangiliklarni joriy etishdagi faolligini oshirish, respublikada innovatsion jarayonlarni kuchaytirishga, kichik va oʻrta tadqiqot shakllarining iqtisodiy rivojlanishiga qoʻshayotgan hissalarini oshirishga imkoniyat yaratadi.

Yuqorida qayd etilgan yoʻnalishlar sohasida samarali ish olib borilsa, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga, ularni natijalarini ishlab chiqarishga joriy qilishga keng imkon tugʻiladi. Bu sohada davlatning oʻrni muhim boʻlib, fan va texnika sohasida u olib borgan siyosat natijalari oxir oqibatda respublikadagi litsenzion balans-foydalanilayotgan milliy va xorijiy patentlar nisbati bilan belgilanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni davlat tomonidan qoʻllab quvvatlanishiga toʻsqinlik qiluvchi omillar ham mavjud. Ular doirasiga xususiy mulkchilik, raqobat kurashi, tijorat siri va boshqalar kiradi. Bu omillar fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan toʻla foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

Yuqorida qayd etilgan ilm-fan va texnikani rivojlantirish yoʻlidagi toʻsiq va muammolar vaqtinchalik boʻlib, soʻngi yillar maboynda bu borada ayrim yutuqlar qoʻlga kiritilmoqda. Innovatsion rivojlantirish vazirligi respublikada yuzaga kelgan holatni chuqur tahlil qilib, yillar davomida misqolab toʻplagan ilmiy salohiyatini saqlab qolish, olimlar uyushmalari kuchini respublikaning ravnoqi yoʻlidagi muammolarini hal etishga yoʻllash maqsadida ilmiy va boshqa muassasalarning jamoalari bilan birgalikda respublikamiz ilmiy texnik siyosatining yaqin kelajakka moʻljallangan konsepsiyasini ishlab chiqdi. Bu konsepsiyaning asosini quyidagilar tashkil qiladi.

1. Fanni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash, ilmiy-texnik imkoniyatlarni saqlash, fanni kelajagi bormi yoki yoʻqmi kabi shubhalardan holi tarzda qoʻllab-quvvatlashdan voz kechish. Ilmiy muassasalar va ilmiy izlanishlarga tanlov prinsipi nuqtai nazaridan yondashish. Fan-texnika sohalarida bozor munosabatlarini keng joriy etish.

2. Fundamental tadqiqotlar sohalaridagi oʻzbek milliy ilmiy maktablarining eng yaxshilarini saqlab qolish, buning uchun ushbu tadqiqotlarni byudjetdan ajratiladigan hamda byudjetdan tashqari moliyaviy mablagʻlar bilan toʻla taʼminlash.

3. Ilmiy tashkilotlarni moliyaviy jihatdan ta'minlashdan maqsadli ilmiy dastur va loyihalarni moliyalashtirishga o'tish.

4. Moliyalashtirish manbalarini turliligini ta'minlash.

5. Fan va texnikani rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydigan xududiy fondlarni tashkil qilish, ularning mahalliy byudjet mablag'lari hisobiga shakllanishini ta'minlash va shuning hisobiga markaziy moliyalashtirish hajmini kengaytirish.

6. Ilmiy, injener va texnik kadrlarni ijtimoiy himoya qilish, ilmiy xodimning statusi va obro'sini oshirish. Ilm-fanni rivojlantirish o'ta murakkab jarayon bo'lib, u ko'pgina muhim omillar ta'sirida ro'y beradi: ilmiy xodimlar, olimlar va injener kadrlarni tayyorlash, ularning uyushmalarini tashkil etish bilan bir qatorda, zamonaviy ilmiy infratuzilmani shakllantirishni taqazo etadi.

Ilmiy infratuzilmani yaratish O'zbekiston Respublikasi uchun o'ta dolzarb masaladir. Buning sababi birinchidan, sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan davrda fanni, ilmiy izlanishlarni boshqarishda o'ta markazlashgan tizim yuzaga kelgan bo'lib, ilmiy tekshirish institutlari va ilmiy jamoalarning mustaqilligi, erkin faoliyatni amalga oshirish cheklangan edi. Ikkinchidan, ilmiy infratuzilma elementlari o'rtasida uzilish, nomutonositlik mavjud bo'lgan. Uchinchidan, fan ijtimoiy sohaning bir tarmog'i sifatida, unga bo'lgan e'tibor qurboni bo'lganligi hammaga ayon.

Ilmiy infratuzilma deganda ilmiy bilimlarni yaratishga shart-sharoit tug'diruvchi sohalar, faoliyat va xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar majmui tushuniladi. Fanning rivojlanishi va ilmiy izlanishlarning samarasi mana shu infratuzilmaning holati, elementlarining samarali faoliyati bilan belgilanadi.

Ilmiy infratuzilma o'z tarkibiga quyidagi elementlarni qamrab oladi; ta'lim tizimi, ya'ni ilmiy kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash sohasi; ilmiy tadqiqot, izlanishlarning moddiy va infarmatsion ta'minlanishi; moliyaviy sarmoyalarni ajratish va shu kabilar. Ob'ektiv, real ilmiy infratuzilmaning yaratilishi orqali davlatning fan-texnika siyosati vositasida vazirlik, qo'mitalar va maxkamalar faoliyati bilan fan-texnika taraqqiyotini qo'llab-quvvatlashga, ilmiy yo'nalishlarni tanlash, ular samarasini oshirishga e'tibor ortadi.

O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish, bilimlar iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan resurslarni jamg'arish bo'yicha ko'p tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Iqtisodchi olimlardan F.Egamberdievning fikri ham e'tiborga molik. Uning fikricha, "innovatsiya (yangiliklarni kiritish) ilmiy va ijodiy faoliyatning pirovard natijasi bo'lib, u bozorda sotiladigan yangi yoki bo'lmasa amaliy faoliyatda foydalaniladigan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayonda mujassamlanadi." [5]

Bugungi kunda ilmiy va injener kadrlar yana bir muhim talabga javob bera oladigan bo'lishlari lozim. Bu ulardagi chuqur iqtisodiy tayyorgarlikdir. Iqtisodiy bilimlarni o'rganish ilm ahliga ilmiy-texnik g'oyalarni ishlab chiqarishga joriy qilishda foydalaniladigan moddiy, moliyaviy hamda intellektual resurslarning qimmatini tushunib yetishga xizmat qilishi, ulardan samarali foydalanish esa rivojlanayotgan respublika sanoatining bugungi va ertangi ehtiyojlariga javob berishi lozim. Ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi kadrlar ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etganlarida ba'zi salbiy oqibatlariga duch keladilar. Masalan, qishloq xo'jalik zararkunandalari bilan kurashishning aviaximik texnologiyasini joriy etganda atrof-muhitga, nabotot va xayvonot dunyosiga zarar yetkazilishi mumkin. Bu kungilsiz natijalar ilmiy tadqiqotlarni olib borish jarayonida, ular bo'yicha hisobotlar tayyorlanayotganda va albatta, amaliyotga joriy etilayotganda, oldindan chuqur o'rganilishi, hisob-kitob qilinishi lozim. Bozor munosabatlarining hayotimizdagi barcha sohalarga kirib borilayotganligi ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchilarning aniq maqsadga yo'naltirilgan dasturlar asosida ish olib borishlari, turli ixtisoslikdagi olimlarning bir-birlari bilan uzviy aloqada bo'lishlarini, ilmiy-tadqiqot natijalariga yuqori ma'suliyat bilan yondashishlarini taqazo etadi. Iqtisodiy tizimning rivojlanish darajasi ilm-fanning samarasi, uning natijalarini amaliyotga keng joriy qilish bilan baholanadi. Bugungi kunda, bozor munosabatlari takomillashayotgan bir davrdailm-fanning rivojlantirishning iqtisodiy omillarini ishga solish maqsadga muvofiqdir. Bu omillarni aniqlash uchun ilm-fan rivojlanishining strategik maqsadlarini belgilash, ularni aniq, lo'nda qilib ta'riflash, real hayotga moslash talab etiladi. Respublikada ilm-fanni rivojlantirishning strategik maqsadi iqtisodiy tizimni rivojlantirish, uni takomillashtirish, ishlab chiqarish darajasini yuqori pag'onaga ko'tarib, raqobatbardosh mahsulotlar chiqarib, ularning eksportini ko'paytirishdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston uchun rivojlangan davlatlarning fanni, ilmiy tadqiqotlarni tashkillashtirish hamda moliyalashtirish borasidagi tajribasini o'rganish o'ta dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Fan-texnika taraqqiyoti mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash uchun asos bo'lib, qudratli ilmiy-texnik salohiyatni vujudga keltiradi. Bu salohiyatdan qanchalik unumli foydalanilsa, chuqur ilm talab qiladigan yuqori texnologiyaga asoslangan ishlab chiqarishlar qanchalik ko'p yaratilsa, har tomonlama kasbiy tayyorgarlik darajasiga ega kadrlar ko'paysa, mamlakatning erishgan muvaffaqiyati ko'p, istiqboli kafolatlangan bo'ladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 4-jild. –T.:“O‘zME” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002 y. 169-bet.
2. Gimush R.I. Innovatsion menejment. – T.:O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 10 b.
3. To‘xliiev N. Globallashuv jarayonida milliy iqtisodiyotlarning innovatsion rivojlanishi muammolari. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. T.: 2015, 26-bet
4. Vaxabov A. V. va boshqalar Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. – T.: Baktria press, 2015. 121-b.
5. Egamberdiev F. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. –Toshkent, № 1, sentabr, 2011 yil, 2-bet.

